

Justo Mari Mokoroaren mendeurrenean

Xabier KINTANA

Justo Mari Mokoroa Muxika, Tolosako seme ospetsua, Gipuzkoako hiri honetan jaio zen orain dela ehun urte, joan den mendearen lehen urteko maiatzaren 28an, eta haren aita Valerianok eta ama Josefak izandako bederatzl seme-alabetako familia ugarian hazia.

Lehen ikasketak Tolosako eskolapioen ikastetxean egin ondoren, bere barne-delari segituz, apaiz ikasketaklratxen eta Cascajon (Zaragozan) burutu zituen, 1922ko uztailaren 15ean Iruñean apaizgoa Mateo Mugica Urrestarazu diozesi hartako apezpikuaren eskutik jasotzeko. Ondoko urteetan Zaragozan, Iruñean eta Txilleko Santiagon eman zituen eskolapioen ikastetxeetan irakasle, harik eta 1933an, bere aita probintzialak, Pantaleon Galdeanok, Vasconia-Euskal Herriko probintzia eskolaploa antolatzeko, bere ondora deitu zuen arte.

Ondoko urteetan, gerra zibila zela eta, atzerrira alde egin behar izan zuen, Frantzia eta Txilen bizl izanez. Azkenean 1950ean berriro itzuli eta 1953-55 urteak Tolosako ikastetxean eman ondoren, Bilbora aldatu zuten, bertan, ia-ia, hil arte egonez.

Nik neuk aita Justo 1957.eko apirilean ezagutu nuen, 10 urte nituenean. Orduan Aita Eskolapioen Bilboko ikastetxeko errektorea zen eta neure gurasoekin beragana hurbildu ginen, batxilergorako sarrera egiteko, bertan onar nintzaten. Harrezkero eskolapioetan ikasten ibili nintzen hurrengo sei urteetan eta, horrexegatik Mokoroa maiz ikusteko aukera izaten nuen. Urte batez, gainera, hamahiru

urte nituenean, frantses irakasle izan genuen bera, are tratu zuzena-goaz.

Mokoroak ez zigun inoiz deus esaten bere buruaz, baina genituen beste irakasle batzuei esker, –Valencia analak, Jesus Etxabe zarauztarra, Xabier Eizagirre bizkaitarra-bagenekien haren berri. Izan ere, ikastetxeko beste eskolapio eta irakasleen artean oso ezaguna eta –euskaltzaleen artean bederen– oso miretsia zen haren fraseologi lan astuna. Aita Justok fama ona zuen, ongi merezia gainera, hizkuntza asko zekizkielako. Izan ere, euskaraz, gaztelaniaz, latinaz, grezieraz eta frantsesaz gainera, bazekien ingelesez eta alemanez ere, mintzaira horiek gure artean hain ezagunak izaten ez ziren garai hartan.

Ez zigun ordea, ia inoiz hitzik egiten ohiko klase-lanorduetatik at ixilean zeraman fraseologi hiztegiak, baina frantsesa nolako zehaztasunez irakasten zigun kontuan izanda, erraz antzeman geniezalokeen nolakoxea izan zitekeen euskararekin zerabilen ardura. Egia esan, Mokoroa frantses irakasle izan nuen urtean hasi nintzen euskara ikasten. Jakina, neure kontura, orduan ez balkenuen ondoan horrerarako klase antolatuturik.

Behin eskolapioen ikastetxea utzi eta gero, ez nuen horregatik Mokoroarekiko harremana galdu. Askotan bisitatzera joaten nintzaion, bide batez euskarari buruz nituen zalantzak agertzeko. Beti izaten zuen erantzuera egokiren bat, eta gauza nahasiak ere zentzu didaktiko handiz azaltzen zizkidan. Nik neuk behintzat aitordut Eskolapioen bisita-aretoan asko ikasi nuela aita Justogandik ikasgelatik kanpoko “klase partikular” horietan. Eta ez naiz bakarra izan. Adibide batzuk jartzeko, Gregorio Monreal UPV/EHUko errektore izandakoak, Andolin Eguzkitza euskaltzainak edo Adolfo Arejita bizkaitar idazle eta unibertsitate irakasleak ere, maiz bisitatzen zuten bera, harekin solasaldiak izateko.

Mokoroak garrantzi handia ematen zion hizkuntzari. Ez, ordea, garai hartan egin ohi zenez, pentsamendua zehazki adierazteko, gauzak ongi esan eta idatzi behar zirelako, edota hitz egokienak aukeratzeari zegokionez. Hori ere kontuan hartzen zuen, jakina, baina, hizkuntzek, elkar komunikatzeko tresnak izateaz gainera, Mokoroaren ustez, herri baten izaera eta pentsamendu sakonaren gordeleku ziren, eta, beren erranailru, esapide, atsotitz eta ateraldi berezien bitartez, herrien izpiritua ezkututzen zen. Hori jakin gabe, ez

zegoen herria ezagutzerik, ezinezkoa zen hizkuntza hori zerabilten jendeen barnean sartzea.

Nolabait -guztioek geure mendearen seme-alaba balkara-aleman erromantizismoaren Volkgeist edo Herri-izpirituaren idearen jarraitzailea zen bera, nolabait herri-arnasa hori mendeen, ideologien, eta gorabehera politiko eta ekonomikoen gaineko zerbait balitz bezala. Jakin, bazekien alia Justok mendeen poderioz idela, gustu eta moda ezberdinak izaten direla gizartean, baina, aldi berean, hizkuntzak bere baitan joandako aldi ezberdinen oihartzunak gordezen dituela ere bai, belaunaldiak elkarrekin lotzen dituelako zubilana eginez. Horregatik, giza talde baten barne loturaren oinarri nagusia, kide guztiek talde berekoak izateko duten sentimendua hizkuntzak ematen zuela uste zuen zin-zinez, eta mintzalra horrek bera elkarrekin darabilten hiztun guztien mundu-ikuskerara berezia eratzen duela.

Esandakoagatik ez da harrizkoa Mokoroak euskararen geroa eta Euskal Herriaren etorkizuna erabat loturik ikustea: euskararen biziraupenak gure herriarena bermatuko luke, haren galerak, halaber, gure nazioaren heriotza lekarkeen bezala. Pentsamendu hau ageri eta nabarmena da, eta gaur eta hemen alpatzea, ondotxo dakit, gauza normala irudi dakiguke guztioi, begien bistako egia biribila balitz bezala. Izan ere, kontzeptu hori hitz batzuekin eta besteekin mila aldiz entzuna dugu aspaldiko urteotan eta euskara galdua duten Arabako, Bizkaiko, Nafarroako eta Iparraldeko eremuak ikusita, argi daukagu guztioek nolako arrazoi sakona adierazten duen. Baina Mokoroak hitz horiek lehen aldiz esan zituenean ez ziren hain ongi hartuak izan. Are gehiago, ez zen mezu hori gure artean eskuarri zebilena.

Gogoan izan behar dugu, Mokoroa baino lehenago, euskal herriartasunaren sustraian, hizkuntza barik, arraza, bertokoa izatea, euskal deitura "jatorrak" edukitzea hobesten zituztela askok, edota gaur erabat bigarren mailakotzat jotzen ditugun beste ezaugarri batzuk: ideologia, fedea, -euskaldun fededun- folklorea, janzkera, txapela eramatea, ardozale eta jatun ona izatea... edo inolako konkreziorik eta euskarririk gabeko euskal izaera misteriotso bat, bertokoa izateko modua, Pio Barojak, adibidez, inoliz iradokitzen zuenez. Eta testuinguru horretan, hain zuzen, balioetsi behar dugu bere merezimendu osoan, Justo Mari Mokoroak euskal gizartearen espa-

rrura ekarri zuen Idela nagusi hori: hots, naziotasunak oinarri izpiritualak, psikikoak, kulturalak dituela, eta ez fisiko hutsak, eta oinarri horietako lehena eta funtsezkoena mintzaira dela, hain zuzen.

Norbaitek, –erdaraz, noski, euskaraz hori zentzuz esatea ez balta posible– idatziz esan bazuen, aukeran emango ballote, batetik euskara besterik ez lekiketen erdaldunez beteriko Euskal Herria, eta beste aldetik erdara baino ez lekiketen euskaldunez osatua, zailantzarik gabe bigarrenarekin geldituko zela, Mokoroak, aldiz, argi utzi zuen euskara gabeko euskaldunik ezin zitekeela izan, ez eta Euskal Herririk ere, eta nazionatasunari eusteko ezinbesteko baldintza, ororen gain, hizkuntzari atxiki eta bera aurrera ateratzea zela.

Idela hauek guztioz bere *Genio y Lengua* liburuan bildu eta argitara eman zituen, 1936. urtean. Une desegokian, alafedea, handik laster gerra sortu baitzen, eta ez, noski, liburu horren erruz. Edonola ere, analarteko borroka zela eta, ez gerran ez eta haren ondoko urteetan ere Mokoroaren mezua ez zen behar adina zabaldu. Liburua, praktikan, ez zen liburu-dendetan banatu. Ateratako liburu gehienak ezkutuan gelditu ziren, orduko zentsura beldurgarriaren beldur, Mokoroaren etxekoek Tolosan zeukaten moldiztegiaren so-toetan metaturik nonbait. Egileak, gainera, Euskal Herritik alde egin behar izan zuen, lehenik Frantziara eta geroxeago Amerikara, garai baketsuagoen zain. Txilen, eskolapioen ikastetxean bederatzil urte eman zituen. Giro desegokia, beraz, haren pentsamendua xehekiago azaldu eta eztabaldatzeko.

Halere, esan behar da, eskuz esku, lagun artean eta ixilka bazen ere, liburu hark euskal idazle, pentsalari eta, oro har, gerraondoko inteligentsia osatuko zutenengana behintzat bidea egiten jakin zuela. Gainera eragin zuzena izan zuen ondoko urteetan gure hizkuntza birpizteko ahaleginetan. Gerra ondoko belaunaldiek behintzat ondo kontuan izan zituzten Tolosako eskolapioaren esanak, bai eta ideologia berritzaile hori nork bere giroan txertatu ere: erlijioan (komentuetan), kulturean (pentsamendu-aldizkarietan) eta politikan (hasierako ETaren inguruan, Txillardegil, Julen Madariaga...) pixkanaka nazioaren ikuspegia aldaraziz.

Behin hazia zabaldu eta sorotik alde egiten duen erellearen antzera, Mokoroak, ozeanoz bestaldean, Txiletik, ezin zezakeen bere begiekin ikus zertan gelditzen zen bere obra, ez eta nola, hor-han-hemenka pixkanaka sustraitzen ari zen ere. Orduko komunikabideak

ez ziren, ez eta hurrik eman ere, oraingoak. Gaurko bat-bateko fax eta posta elektronikoen lekuan ohiko posta zegoen, zentsurak edonoliz ireki zezakeelako, maiz helburura pertsonalki zihoan lagun baten bidez bidalia eta inoliz haraino heltzeko asteak eta hilabeteak behar izaten zituen. Urruntasunak, bestalde, aldizka heltzen ziren erreprezio eta zigorren berri latzekin batera, etsipenaz bete zioten bihotza. Maiz ez zegoela jada zereginik uste zuen, Francoren diktadurapean euskarak laster berea eginen zuela susmatzen zuen, eta gure hizkuntza laster hilko zela.

Ez zuen ordea erabat etsi. Eta lanean hasi zen, haize hobeak etorriko zirenerako soroa prestatzen, indarrez, mehatxuz eta bortizkeriapean itorriko euskarak nolzbait arnasa berriro har lezan. Ez zuen berak uste baina, hizkuntza bat salbatzeko gramatika eta hiztegia aski zirenik. Tresna horiek, gehienik ere, hizkuntzaren hezurra eta azala antolatzeko balio zezaketen, baina barruko erraiak sortu eta gorputz osoa animatzeko, besterik beharko zuen: lehenagoko belaunaldiek hizkuntzan utziriko hatzak, halen gogo, grina, amets, neke, atsekabe, maitasun, gorroto eta antsien oihartzunak, euskal Imaginarium historikoaren itzala, alegia. Hori gabe ez zen zendua inoliz bere hilobitik berriro altxatuko. Eta berak bazekien hori ere bazela, bagenuela, eta non zegoen ere bai: fraseologia jatorrean, iraganetik belaunaldiz belaunaldi gugana helduriko euskal esaera jatorretan. Haien bila jotzea besterik ez zen behar. Biltzeko uzta handia, langileak gutxi baina.

Lizardik kantaturiko asaba zaharren baratzerara joan zen beraz, bakarka, utzikieriaz abandonaturiko lur hartako altxor ezkutuen bila. Hizkuntzetan aditua izanik, sen ona eta usnamen ezinago zolia zeukan berak ortu hartako azken barazki ahantziak, inoliz lorategi txatala izandakoaren azken lore ederrak, sasi arteko marrubiak eta bestelako basafruituak biltzeko, txomin-belarrak eta kardulatzak alde batera utzirik. Zenbat liburu ez ote zituen orriz orri Irakurri! Zenbat aldizkari, bertso-paper, apunte eta ohar zahar kontsultatu! Eta guztietatik fitxak atera, ordenagailurik gabeko garai hartan eskulan neketsu eta aspergarria bere gain harturik.

Eta nolakoak ziren esaldi horiek? Egia esan, denetarik dago hor, era horretako bilketek modu askotako esaerak onartzen dituztelako. Alde batetik fraseologian autore klasikoaren esan gogoangarriak sar daitezke, Etxepareren *hitzak ari bira, dugun egina* 'goazen mamira'

edo Axularren *baina zertarako sartzen naiz ni itsaso hondar gabe honetan* 'zertarako nahaste borraraste honetan sartu', adibidez. Beste aldetik, hor dira atsotitz itxuradak: *zozoak beleari ipurbeltz*; eta giza-bide-formulak ere bai: *gaizki esanak barkatu, ongi esanak on hartu* edo *on digula janak, eta kalterik ez edanak*, kasu. Ez dira falta, jakina, eta hauek izaten dira ugarietak, konparazio baten bidez adierazten diren kontzeptuak, hala nola *hori ez da ahuntzaren gauerdiko eztula* edo *azaren azpiko orria*. Beste batzuk arruntagoak izaten dira, eguneroko hizketatik jasoak, baina euskara gutxi dakienak, gramatika ongi jakin arren, nekez asma litzakeenak: *bai zeral, horixe bai bai apurka-apurka, pixkanaka, pittinka-pittinka, lantzean behin, hitzetik hortzera, hilzorian, pozez eztitan, ekarzu bosteko horil...*

Egia esan, esapide askok lanbide eta eguneroko eskarmentuan dute jatorria, eta hor dugu, esaterako, *mailua iltzera* delakoa, zurginen ofiziotik aterea, inguru-minguruka mintzatzen ibili gabe, esan nahi den arazo nagusia behingoan esatera gonbidatzen duena: *Hara, eguraldiaz eta osasunaz askotxo hitz egin dugu eta orain, mailua iltzera, sasoa da hona ekarri gaituen kontura etor gaitezen, hau da, gure lantegia krisi honetatik ateratzeko modua eztabaidatzera.*

Inoiz, esaera zaharrek erabat joandako denboren oroitzapena dakarkigute gogora, baina horren iturri zaharra ez zaigu beti hain argi agertzen. Hor dago, esaterako, *zaltzain egon* perpausa, Bizkalian, Otxandio aldean erabilia, Bittor Kapanaga idazleak behin kontatu zidanez. Filmetan zaldizkoen arteko borroka harrigarriak sarritan ikusi ditugun arren, egia esan, ez omen da hain erraza, gerlari profesionala ez denarentzat behinik behin, zaldien gainean eserita elkarren aurka gudukatzea. Hori dela eta, azken karlistadetan herrietako soldadu boluntarioak borrokalekura zaldiz joaten baziren ere, gudu-zelaira heldu baino lehen, aldameneko basoren batean zalditik jaitsi eta animaliak bertan uzten zituzten loturik, haiek jagoten berekin ekarriko herriko mutikoak geldituz, zaltzain. Hauek baina, -gaztetxoek odola bero- beti izaten zuten, helduagoen antzera, borrokan jarduteko gogoia, eta umillagarri zeritzoten zaldiak zaintzen egon beharri, inoiz, gainera, onerako zeln txarrerako, baimenik gabeko ihesaldiak eginez, etsaien aurka aritzeko.

Beraz, *zaltzain egotea* gogoz kontrako jarduera zela kontuan izanda, denboraz esaldi hori beste zerbait adierazteko erabiltzen hasi zen. Joan den mendearen hasieran, garai hartan gazteen arteko

harremanez egoten ziren iritzi moralistengatik, jai egunetan gura-soek ez zieten uzten beren alabei bakarrik irteten, mutil lagunekin zirrikirik eta zirriez gainekorik egin ez zezaten nonbait. Horretarako, hirietan, bizimaila oneko familien artean "laguntzeko andereñoa" hartu ohi zuten, eskuarki moral zorrotzeko alargun edo neska zahar-rrak izaten zirenak, beren alabak tentazio orotatik zaintzeko. Herri txikietan, ordea, gehienek horrelako zaintzaileei ordaintzeko dirurik ez, eta sistema merkeagoa erabiltzen zuten alaben izen ona gordetzeko: festa edo dantzaldira neska bere ahizpa txikiarekin bidaltzea, berau beti eskutik izan zezan.

Baina neskatxen mutil lagunek bazekiten hori nola konpondu, eta berek ere aldean lagun gaztetxoren bat ekartzen zuten, hori neskaren ahizpa txikiarekin uzteko, beralek, elkarrekin dantzan edo inguruko basoetan "galtzen" ziren bitartean, ikusgurakoen begiradatik urrun. Haur bat zaintzea ez omen zuten oso gustoko lagunek baina eta horregatik honela protestatzen zuten: *Ederto, zu zeure neska gaz hortik zoazen bitartean ni hementxe, zaltzain, ez da? Beti zaltzain egotea aspergarria da.*

Gaur ere, geure eguneroko bizimoduan esaera asko agertzen dira, batez ere gazte jendearen artean, maiz, gainera, irri eragiteko: gero arte, Bonaparte; ondo ibili, Mari Pili ezagunak, adibidez. Dena den, behialako ilea hartzea, gaztelaniazko tomar el pelo-tik hartuak, edo oraintsuagoko erran gabe doa, frantseseko ça va sans dire-ren kalko hutsak, euskarazko adarra jotzea edo zer esanik ez esaera jatorrei lekua kentzen zieten bezala, kezkatzekoa da, I. Sarasolak inoliz salatu duenez, hiriko bizimoduari dagozkion esaldi berriak, zerbaiti argi berdea eman, adibidez, beti erdaratik hartzen ari garela ikustea, gure berezko sormena agortuxea balego bezala. Eta alde horretatik ere, Mokoroaren esalditegiak oinarri ederrak eskain ditzake hutsune hori, azken buruan palratzen dugun hizkuntz kolonialismoa erakusten duena, gainditu ahal izateko.

Gauza bat esan nahi nuke, halere, esaera jator hauer buruz. Guztiak interesgarriak izanik ere, ezin dezakegu ahantz horietariko askok erabilera-eremu aski mugatua dutela, eta jendeak normalean ez dituela bere ingurukoak besterik jakiten, gainerakoak ere pixkanaka, literaturaren edo hedabideen bidez ikasgarriak izan arren. Halere, ez dirudi, batzuetan norbaitzuek nahi izan dutenez, euskaldun jator eta peto-petoa izateko horiek guztiok jakin beharra dagoenik, argu-

dio horren arabera ez balkingateke inor euskaldun jatorrak izango, agian Mokoroa bera salbu. Gehiegikeria hori, inolz euskaldun berriek eta kaletarrei aurpegiatua, ene ustez, argi utzi behar da, milaka baitira, adibidez, Bizkaiari, Nabarniz aldean darabilten *berak badaki baina* (= 'ez ibili niri azalpenik eta leziarik ematen, nik kontu hori ondoegi dakit eta') edo Nafarroa Beherean opari bat (berez aski ballotsua) eskaintzen denean, hartzaileari apaltasun-itxuran esaten dioten *gutiz ez utz* (= 'ez gutxiets, otol, nire erregalua gauza txikia delakoan') behin ere entzun ez duten euskaldun jatorrak, eta, entzunik ere, berehalakoan ulertuko ez luketenak.

Edonola ere, era bateko eta besteko esaera jatorren bila zebilela, ehun mila esaldi baino gehiago biltzeraino heldu zen Justo mari Mokoroa. Ehun mila perla eder, euskararen lepoaren inguruan jartzeko iduneko miresgarria. Baina perlok sailkatu beharra zegoen, eta hori ez zen hain erraza.

Ordenarik gabeko hiztegiak nahikoa dugun berba aurkitzeko balioa ez ligukeen bezala, sailkapenik gabeko esalditegiak ere ez lioke inori mesede hoberik egingo. Alfabetoari esker, erraza izaten da hitzak ordenatzea, baina nola ordena litezke esaldiak, poza eta tristura, logura eta gosea, amorrua eta lasaitasuna, harrokeria eta apaltasuna, etsipena eta maitasuna adierazten dutenean? Nolako segidari jarraiki behar zaio?

Esaldiak eta esaldiak metatzen zituen artean, horiek guztiok ordenatu beharrak kezkatzen zuen bera. Oso zaila zen zorabide korapilatsu hartan Ariadnaren gida-haria aurkitzea, Teseori Kretako labirintotik irteten lagundu ziona bezalakoa. Baina bila dabilenak, gogotsua bada behintzat, azkenean aurkitzen omen du gura zuena, eta Mokoroak ere bere nahia bete zuen azkenean: A. Pinloche eta Ferdinand Brunot-ek esalditegiak ordenatzeko helburuarekin prestatuturiko koadro eta eskemei esker, esaerak sailkatzeko era izan zuen. Berrogeita hamar urte luzetan hortik eta hemendik baturiko esaldi desordenatuak, beraz, era itxuroso eta praktikoan ezartzen ziren oraingoan, eta pixkanaka obra erraldoi haren bizkarrezurra antolatzen hasten zen. Ez da aherentzi behar, gainera, lan hori guztiori informatikaren laguntzarik gabe egin izan behar zuela, eskuz, lan mekaniko erabat nekagarrian, eta hirurogeita hamar urteak jadanik ongi eginak zituenean.

Egia da, ordea, azken urteetan, Gabriel Arestik esalditegi hori

behingoan martxan jartzeko lehen ekimenaren ondoren¹, bestelako laguntzak izan zituela, batzuk partikularrak eta beste batzuk erakundeak, horien artean, Labayru elkartearena, Bizkaiko Apezpikute-giarena eta Eusko Jaurilaritzarena, haren zerbitzuan informatika-adi-tuak, mekanografoak eta bestelako baliabideak jarritz. Hala eta guztiz ere, esaldiak banan-banan ordenatu eta zuzentzeko lanak ez zituen besteren eskuan inoiz utzi nahi, eta inprimategiko probak ere berak aztertu zituen goitik behera, azken xehetasunetaraino.

Ortik eta emendik esalditegia, azkenean 1990. urtean argitaratu zen bi liburur marduletan. Hain obra mardul eta garrantzitsuaren haurdunaldi luzeak, ordea, Justo Mari erabat ahuldu eta ahitu zuen. Irudiz, bere umea argitan ikusteko aspaldiko irrikak luzarazten zion bizitzeko indarra. Ilusio hori bete ondoren baina, egindako ahalegin neketsuak jota, berehala zendu zen, urte bereko azaroaren 7an, bere aspaldiko ametsa, behin aitortu zidana, betetzeko betarik izan gabe, San Tomasen *Summa Theologica* latinez patxadaz irakurtzea alegia.

Bukatu baino lehen, halere, zerbait esan nahi nuke Justo Mari Mokoroaren beste idela batzuek ere, gaurko ikuspegiak itxuraz ez hain ortodoxo ez lireratekeenez, horiek, beren ingurugiroan kokaturik, hobeki ulertuko direlakoan. Eta euskararen kalitateaz, euskaldun berriez eta euskara batuaz zituen iritziez ari naitz.

(1) Justo Mari Mokoroak bere esalditegia aurrera ateratzeko lehen diru-laguntza Gabriel Arestiren ekimenari zor zaio. Arratsalde batez, Bilbon elkarrekin kafe bana hartzen ari ginelarik, Gregorio Monreal kezka agertu zen, Mokoroa adinez aski aurreratua baitzen. Horregatik, ordura arte ematen segitzen zuen frantses klaseak eskolapioek haren gainetik kendu eta norbait hartarako laguntza ekonomikoa jarri ezik, aita Justok ez zuen bere obra inoiz amaiturik ikusiko. Gabriel Arestik eta biok ere arduraz genekusan arazo hura eta, bat-batean, Gabrielelek bere adiskide baten izena aipatu zigun, Borja Escauriaza, diruz ongi omen zebilena. Arratsalde berean hirurok jaun horren etxera joan eta, Arestik gure asmoa azaldurik, berehala erantzun zigun berak ehun mila pezeta ematen zuela Mokoroaren lanari laguntzeko, orduan, 70eko hamarkadan, gaurko milioi bat pezeta baino gehiago balio zuena. Esan eta izan, biharamunean G. Monrealekin bankura joan eta mezenas horri esker dirua Mokoroaren lanerako sartu zen. Horren ondoren, eta horrexegatik, beste laguntza asko ere etorri zitzaizkion, obra aurrera eramateko balio izandakoak.

Gorago esan dugunez, hizkuntzari aitortzen zion garrantzian, Justo Mari Mokoroa, erradikala zen, eta puntu batzuetan erradikalegia. Alde batetik, bazirudien, euskaldun on eta jatorra izateko, euskaraz normalki mintzatzeaz gainera, berak hain gogoko zituen esaldi pitxi guztiak ere jakin beharra zegoela. Eta urritasun hori maiz euskaldun berrioi aurpegiatzen zigun, txikitandiko euskaldun "zahar" gehienek ere horiek ez jakin ez arren, esaldi pitxi horiek esaten ziren herrietakoek salbu.

Gauzak bere testuinguruan jartzeko, egia da berak ezagutu zituen ia euskaldun berri gehienak gerra aurrekoak izan zirela, hau da, jende autodidakta, giro hartan normala izaten zen bezala, garbizale xamarak, eta, orduko ikasliburu eta irakasteko metodologia exkaxagatik, euskara aski total eta mugatua erabiltzen zutela. Bestaldetik, euskaldun berri horiek gure hizkuntza, Bizkalian behintzat esaten den bezala, "liburutik" ikasia zutenez gero, maiz harroxkoak izaten ziren, txikitandiko euskaldunei zeharka eta destainaz begiratzen zieten eta Mokoroaren gogoko herri-esaera jatorrei kasu handirik egin gabe, arduratuagorik zebiltzan telefono, telegrafo eta tren moduko askakari berriak "euzkera garbijan" nola esan behar zireen asmatzen. Beraz ez da harrizkeoa Mokoroak euskaldun berriez halako aurriritzi txarra izatea, euskaldunak jatorrena hizkuntza amaren titiaz edoskia zuena zelakoan.

Amaren titiaren kontu hori, bestalde, orduan aski zabaldua zen, eta berez injustua izateaz gainera, -hortxe baitira gure hizkuntza aitaren ahalegin eta interesari esker ikasi duten euskaldun ugariak- ez zen oso zehatza ere, guztiok dakigunez, haurrak hizketan titia utzi eta handik ia bi urtetara ikasten hasten direlako. Baina halere, esapide hori parra-parra erabiltzen zen, txikitan egin ezean, euskara nagusitan ikasterik ez zegoela adierazteko.

Hizkuntzak ikasteko adinik hoberena haurtzaroa izaten dela ukatu nahi gabe ere, ene ustez, amaren titiko kontu hori, neurri handiz, oso kaltegarria gertatu da gure artean. Alde batera uzten dut Iritzi horrek euskaldun berri harrotxoren bat apalarazteko izan lezakeen balio moralizantea, baina, edonola ere, ezin nagoke ondoko anekdota kontatzeko tentazioan erori gabe. Gogoan dut Euskaltzaindiko bilera batean ginela, Bilbon, oso oker ez banago. Arestik esandako zerbaitengatik Nemesio Etxanizek zorioneko amaren titiaren kontua atera zuen, eta Gabrielekek, ahopetik hauxe esan zidan: "Apaiz hauek

beti dabilta berdin, amaren titia gora eta amaren titia behera. A zer nolako fijasioa! Hori gertatzen zale, seguraski, amarenaz galnera, beste emakume batena inoiz ikusi ez dutelako”.

Pasadizoak pasadizo, kontua da, euskara ongi ikasteko, nahitaez bera txikitan bereganatu behar delako uste horrek kalte ez gutxi egin dituela bazterretan. Lehenengo eta behin, gerra aurreko abertzale erdaldun askori aitzakia ezin hobea eskaini zien gure hizkuntza ez ikasteko... nagusitan ezinezkoa eta beranduegi zelakoan. Bestalde, desarrazol hori gezurra dela ongi frogatzen digute hortik zehar sarritan ikusten ditugun euskaldun ongi erdaldundu horiek, txikitan euskara besterik ez omen zekiten arren, nagusitan ia inoiz erdaratik irteten ez direnak.

Hitz gutxitan, ongi da, noski, euskara txikitan ikastea, baina ez galtezen engaina: ondoen menderatzen dugun hizkuntza ez da beti lehen ikasia, maizenik darabilguna eta ahoz eta idatziz gehien lantzen duguna baizik, eta orain baditugu, zorionez, euskaldun berri ez gutxi, euskaraz erdaraz bezain ongi edo hobeki moldatzen direnak.

Hau guztiau kontura dator, duela gutxi euskaldun berri ospetsu batek, eta Juan Ignacio Pérez Iglesias Irakasle errektoregalaz ari naiz, arrazol osoaz *Euskaldunon Egunkarian* agerturiko kezka buruan izanda. Orain ere, beste modu batez bada ere, euskaldun berri edo euskaldun landuaren kontrako kanpaina zabaldu da, euskara ikasitakoek euskara oso txarra, “Marteko euskara”, egiten dutela esanez, bere hizkuntza era dialektalean etxean edo herriko giroan bereganatua duen hiztun landugabe eta analfabetoa, jatorrena eta hoberena balitz bezala aurkeztu nahirik, bide batez, euskara ikasteko inoiz ahaleginik txikiena egin ez duen vasco erdalduna patxada lasalan utziz. Eta era honetako mezu faltsu eta kaltegarriak, inor euskara ikastera bultzatzeko egokienak ez izateaz gainera, ez diete adore handirik ematen, halaber, euskaldun berriei, hainbeste nekez ikasi duten gogoko hizkuntza berria erabili eta seme-alabei irakasteko, errepikatzen zaien bezala, hain txarra eta desegokia baldin bada.

Norbaitek Mokoroa xuritu nahian nabilela esan diezadakeen arren, zinez uste dut aita Justoren kritika horrek bazuela bere alde ona: funtsean gazteei egindako desafioa zen, eta Irakasle zaharrari oker zegoela frogatzearren besterik ez bazen ere, horrek euskara are ahalegin handiagoaz ikastera bultzatzen gintuen, gure hizkuntza

etengabe landuz eta hobetuz². Izan ere, zail egiten zait Mokoroa bere esanaren barruko faltsutasunaz ez konturatzea: bera baitzen, hain zuzen, bai gaztelaniaz eta frantsesez, zioenaren kontrako froga bizia, hizkuntza biotan ere egiazko maisua baitzen, bai ahoz eta bai lumaz. Bestalde, poz nabaria ematen zion bere behialako ikasle erdaldunekin, urteen poderioz euskaldunduekin, euskaraz edozein gai buruz mintzatu ahal izatea, bere ereintza zaharrak fruituak ematen zituela ikustean.

Beste puntua euskara batuarena zen. Guztioak dakikezuenez, Justo Mari Mokoroa erabat kontra zegoen. Izan ere, batasunaren arazoan, hasierako aurkako batzuk, pixkanaka, jarrera bigunago edo malduagoetara lerratuz joan diren bitartean, eta eredu txalogarrientako Antonio Maria Labaien izan genuen, bertoko semea, Justo Mari, aldiz, beti bat iraun zuzen bere ezezko birlibilean.

Bizi zenean haren ikasleok maiz aurpegiatzen genion euskara batuaren premia bere esalditegiak berak frogatzen zuela. Alde horretatik, –orduan gazte lotsagabea ni– behin baino gehiagotan planteatu nion bere egitekoaren inkongruentzia, euskal esalditegiaren azalpenak erdara batuan eskaini nahi izatean. “Alta Justo –niotson– zure esalditegi hori ez da, Axularrek esaten zuen bezala, deus ez dakitenentzat egina, euskara maila aski ona izanik, beren euskara hobetu nahi dutenentzat baizik. Eta ez al da illogikoa, euskara hobea jaki-

---

(2) Alde honetatik, harrigarria da Bizkalko Diputazioak, “Euskerarik onena zeurea”, lelopean herriko euskararen alde aspaldian darabilen publizitate kanpainako mezu nahasi eta aldrebesa. Lortu nahi dena, askok ulertzen dugunez, euskaldun zabar, analfabeto eta arduragabe xamarrek, txarto bada ere, egunero euskaraz egitera bultzatzea, eta ez, orain arte bezala, erdara hutsez, publizitate hori ondo dago, oso ondo... etxeko andre, baserritar, langile edo dendarri arruntel begira. Baina, testuinguru horretan nekez uler daiteke, ene ustez, “*nik mediku-karrerie unibersidadien ikesi naloan bale oin hementxe najagok*” moduko esaldiaren egokitasuna, itxuraz kazetari ezezagun batek aurrean ezarri dion mikrofonoaren aurrean esana, euskaraz ere ikasteko aukera eskaintzen dion unibertsitatetik pasatua omen den gazte baten ahoan, horrek, dioena egia bada behintzat, bai gaztelaniaz eta bai euskaraz, hizkuntza maila jasoagoa izateko obligazio soziala dauka eta. Norbere euskara landu gabea onena dela eta inork berea hobetu beharrik ez duelako harrokeria nartzisistak, nor bere burua autokontenplazio antzuan ederrestek, ez gaitu, ez, urrunegira eramango.

teko, euskaldunok, hemengook eta Iparraldekoak, azken buruan erdaraz balliatu beharra, azalpen guztiak gaztelaniaz eskaintzen dituzulako?"

Aitortu behar dut ez zuela salaketa horren kontra inoiz erantzun onik asmatu. Orain ondo konturatzen naiz ongi harrapaturik sentitzen zela, baina bere obrari hasieratik emandako norabidetik bukatu arte ibilli ondoren, ene kritikari kasu eginez gero, azken orduan dena birmoldatu beharko zuela, eta ez zeukala atzera egiterik, hil baino lehen bere obra publikaturik ikusi nahi bazuen behinik behin.

Egia esan, obra hori etsialdian pentsatu eta buruturiko lana zuen, euskarak erremediorik ez zuelako une ilunetan mamitua. Azken belaunaldion ikuspegitik pentsaezina zatekeen euskara salbatu nahi izatea bera etxeko, baserriko, lagunarteko txoko soiletan gordeta, eta horregatik literaturan, irakaskuntzan, administrazioan eta hedabideetan ere bultzatu nahi genuen, oraingoaldi berriotako ballabide guztiak bere esku izan zitzaizkion. Baina aurrerakuntza horiek guztioz, batez ere, gure autonomiaren azken hogei urteotan garatu dira, eta Mokoroa, lehen hamar urteetako emaitzak nolabait ikusteko parada izan arren³, adinaz, izaeraz eta pentsaeraz, autonomia aurrerakoa genuen funtsean, gerrak eta erbestealdi luzeak traumatizatu. Bere bizitza ia osoan gaztelania eta frantses hutsak ezagutu zituen ofizial gure herrian. Berak ere, latinez gainera, mintzaira horietan eskuratu zuen zeukan kultur ondare guztia. Ez zitzaion erraza gertatzen, beraz, inoiz euskarak horien tokia betetzera hel zitekeela amestea.

Hori dela eta, bere bizitza luzean ezagutu zuen errealtateak erakutsi ziona etsipenez onarturik, kultura nagusirako, zientziarako eta zeregin ofizialetarako, euskaldunok jada hizkuntza landu eta batu bi horiek bagenituela ontzat emanda, horren kontra borrokatzea alfer-lana zelakoan edo, euskarari beste leku bat utzi nahi zion berak;

(3) Kontuan hartu behar da, gainera, norbere bizitza osoko lana bukatzen buru-belarri lanean ari den batentzat ikastetxe-komentu baten barrunbea ez dela beti talala aproposena izaten gertatzen ari den aldaketa sozialaz jabetzeko. Halere, justiziazkoa ere bada gogoratzea, Luis Villasante frantziskotarrari, adibidez, Arantzazun bizi izanak ez ziola gairik ezinezko oztoporik jarri inguruko gizartearen egiazko egoera zein zen ikusi eta hizkuntza-ren problematikari bestelako irtenbideak eskaintzeko.

gelditzen zena, hain zuzen: bihotzekoa, senide eta lagunen arteko txokotxua, barru-barruko sentimendu ezkutu minenak adieraztekoa, hots, giza harremanetarako hizkuntzari dagokiona. Eta malla horretarako, jakina, aski zen tokian tokiko euskara, inolako batasunik egin gabe ere.

Gauzak, zorlonez, Autonomia Erkidegoan bederen, ez dira joan aita Justok uste bezain gaizki. Euskara lehenago ezin pentsa zitezkeen zereginetarako egokitu eta gol mallaraino ligo da, Xabier Lizardi erdi-tolosarrak nahi eta gerra aurretik iragarri zuen bezala. Halere, azken aldion boz batzuk entzuten ari dira, irakaskuntzaren, administrazioaren, zientzien eta Informatikaren hizkuntza bilakatzen jakin dugun euskara horrek gazteengan agertzen hasi dituen hutsunez: jolas, kirol, maitasun, sentimendu eta harremanen arloan, adibidez. Iruditzen zait bidezkoa dela, honi dagokionez ere, alta Justoren ardura zahar hura gogora ekartzea. Bistan da afektibitate eta lagun arteko tratuen eremu hori ezin dugula bazterrean utzi, eta komenigarria bezain beharrezkoa zaigula euskara batuari malla horietan euskalkien emaitza bereziak eta norbere etxeko mintzaira txertatzea, guztion hizkuntza nazionala ñabardunaz osatu eta aberasteko.

Amaitzera noa, hor dago, ene ustez betiko, Justo Mari Moko-roak euskaldunon buru-bihotzetan ongi landaturik utzi duen mezua, hots, euskara dela gure nazioaren izpiritua, euskara gaberik ezin daitekeela egon Euskal Herririk. Mezu horrek oihartzun zabala izan du eta, horrela, urte batzuk geroago, Xalbadorrek bertsotan aldarrikatzen zigun: "Herria da gorputza, hizkuntza da bihotza" aurtengo *Nafarroa oinez-en*, Lodosa-Sartagudetan ere errepikatua, euskarak aspaldian galdua zuen Ebro bazterrean. Zin-zinez uste dut hori go-goan dugun neurrian ez garela herrigintzaren bide zuzenetik alden-duko.